

Катерина Грицик

СТАРА КИЇВСЬКА ГРОМАДА В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ У 60–90-х рр. ХІХ століття: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Здійснено спробу комплексного аналізу праць, присвячених темі громадського руху 60–90-х років ХІХ століття. Розглянуто питання висвітлення в них часу виникнення, етапів функціонування Старої Київської громади, її персонального складу, культурно-просвітницької та політичної діяльності.

Ключові слова: Стара Київська громада, український національний рух, нація, національна ідея, інтелігенція.

Друга половина ХІХ століття позначилася значними змінами, що відбувалися в науковій, культурній, просвітницькій і політичній сферах життя українського суспільства. В цей період почали функціонувати університети в різних містах України, що стали осередками формування національно-свідомої еліти, представники якої стояли біля витоків процесу українського національного відродження, теоретично розробляли національну ідею, своєю активною практичною діяльністю сприяли її пробудженню та визріванню у свідомості українців.

На початку 90-х років ХХ століття у вітчизняній історичній науці почала формуватися концептуальна теоретико-методологічна візія, що забезпечила висвітлення націєтворчих процесів української історії. З позицій україноцентризму стали розглядатися тематичні напрямки, що в радянській історіографії мали заідеологізований характер. Дослідницька увага вчених торкнулася питань, що висвітлювали процес становлення української нації, зокрема розкривали аспекти, пов'язані з формуванням української національної ідеї. Особливе значення у цьому контексті відводиться другій половині ХІХ століття, коли українська тема вийшла на визначальний рівень взаємин між культурною та політичною елітами Російської імперії. Відомий вітчизняний дослідник В. Сарбей середину ХІХ століття назвав “українським відродженням”, яке сформувало національно-свідому інтелігенцію, зокрема, він вважає, що в цей час відбувалося становлення української нації [1, с. 22]. Висвітлення ключових аспектів національного руху зазначеного періоду торкалися А. Коцур, О. Реєнт, Н. Щербак, М. Сколуб [2; 3; 4; 5] та інші дослідники.

Важливим історіографічним складником в осягненні націєтворчого процесу зазначеного періоду стали роботи вітчизняних дослідників, спрямовані на вивчення народництва та громадського руху. Це праці С. Світленка, Л. Іванової, Р. Іванченко та ін. [6; 7; 8; 9]. Зокрема, Л. Іванова, Р. Іванченко у праці “Суспільно-політичний рух 60-х рр. ХІХ ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології” висловлюють думку про те, що 1860-ті роки стали переломним періодом, коли в національний рух прийшли нові суспільні сили, покликані творити ідею національного визволення. Цими рушійними силами стає інтелігенція, яка, спираючись на “міцне підґрунтя національної мови, літератури, фольклору, витворює концепцію нації” [9, с. 13].

Певну увагу зазначеним аспектам у контексті вивчення громадського руху приділяє у своїх працях С. Рубашова, зокрема у статті “Провідні національні та соціальні ідеї українських громад 60-х років ХІХ ст.” [10]. Безумовну цікавість у спектрі заявленої теми становить мовний аспект політики царизму як реакція на формування національної ідеї в середовищі Старої Київської Громади. У цьому контексті не можемо не вказати на ще одну публікацію зазначеної авторки “Мовне питання в діяльності українських громад 60-х рр. ХІХ сторіччя” [11].

Окрім сюжету, пов'язані з розвитком національних процесів у середовищі українських громад, розкрито у статтях Л. Козар [12], Н. Побірченко [13], А. Кучеренко [14], С. Чмир [15] та інших. Особливу увагу в цьому контексті привертає кваліфікаційна робота Ю. Русанова “Чернігівська «Громада» в українському національно-культурному русі у другій половині ХІХ – початку ХХ століття: історіографічний аспект”, де автор, з-поміж іншого, аналізує еволюцію національної ідеї, вплив на її розвиток учасників громадського руху, зокрема і представників Старої Київської громади [16]. Цікавими в зазначеному контексті виглядають дисертаційні дослідження Н. Дорошук, О. Лиса, М. Палієнко, Н. Попова, В. Савенко, Л. Трубенко, Н. Петрук, Л. Чорна [17–24].

Одним із завдань окресленої теми є вивчення впливу Київської громади на розвиток національної ідеї. Тож важливим аспектом у дослідженні цього питання є розгляд

опублікованих наукових праць, де предметом вивчення виступає Стара Київська громада. В історіографічному контексті варто наголосити на основних періодах предметного висвітлення її діяльності. Період першої третини ХХ ст. представлений працями В. Міяковського [25], І. Житецького [26], О. Назаревського [27] та інших дослідників, спрямований на вивчення етапів становлення і розвитку Київської громади та розкриття пов'язаних з цим аспектів.

Дослідження В. Міяковського, опубліковане в 1924 році у часописі “Літопис революції”, висвітлює передумови створення та становлення Київської громади на початку 1860-х років. Автор описав внутрішнє життя організації на основі документальних джерел: політичної справи 1863 року, доносу в лютому 1863 року, листа громадівців до редакції “Русского Вестника” “Отзывъ изъ Кіева”. Спираючись на згадані вище матеріали, він вказує на напрямки науково-просвітницької діяльності цієї громади. У політичному значенні дослідник трактує її як “незаконне, несформоване товариство”. Аналізуючи його роль у суспільно-політичному житті Російської імперії початку 60-х ХІХ століття, автор зазначає, що “українські шістдесятники мовчазно припускали, принаймні до 1863 року, вимогу політичного визволення України із лабетів російського самодержавства і визнання тої республіканської федерації слов'янських народів, яка стояла перед очима їхніх попередників, деяких декабристів і Кирило-Мефодіївців” [25].

У праці “Київська громада за 60-тих років”, опублікованій 1925 року в науковому двомісячнику “Україна”, І. Житецький подає ґрунтовний аналіз діяльності цього товариства в зазначений період. Зокрема, спираючись на спогади і листування В. Антоновича, К. Михальчука, О. Стоянова та інших, звертає свою дослідницьку увагу на питання виникнення, становлення та еволюції означеної громади як культурно-просвітницької організації, не вбачаючи конкретного політичного складника в її роботі. Значну увагу І. Житецький приділив вивченню персонального складу членів громади та засвідчив напрямки її діяльності. Основним завданням громади він виводить організацію недільних шкіл, видавництва народних книжок тощо [26].

Публікація О. Назаревського “До історії Київської громади 1870-х років”, що вийшла друком у 1930 році в збірнику праць “За сто літ”, висвітлює етап її існування впродовж другої половини 70-х років ХІХ століття. На підставі документальних відомостей (доносів та відповідей провладних структур) автор акцентує на тому, що громадівці цього періоду організували легальну діяльність, метою якої була “громадянська допомога південним Слов'янам” [27, с. 209].

Наступний етап, що його варто виокремити, умовно охоплює радянський період. Однак, враховуючи його особливий ідеологічний зміст, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на працях, що вийшли в той час друком у діаспорі. Передусім варто вказати на працю “Коли постали громади?” М. Антоновича, онука В. Антоновича, президента Української Вільної Академії наук у США. В ній учений докладно зупиняється на головному питанні, відображеному в назві цієї публікації. Не вдаючись до оцінних характеристик Старої Київської громади, він зазначає її таємний характер та експозиціонує як осередок, що позитивно вплинув на формування української національної свідомості. Зокрема, він відзначає, що “діяльність цих одиниць дала багаті жнива, які стали базою для дальшого розвитку нації в усіх сферах її життя” [28].

Зупинимо також свою увагу на публікації Ю. Лавріненка “Історичне тло і попередники РУП”, що вийшла друком у збірнику на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина у Нью-Йорку в 1977 році, в якій автор відзначив ключову роль Київської громади в національному процесі. “Громада була своєрідним типом національної станової організації, яка виявилася здатною відхилити від України призначену їй російським урядом національну смерть” [29, с. 312]. Пропонує дослідницький погляд на еволюцію українського національного руху, показуючи правонаступність Київської громади від Кирило-Мефодіївського братства та Петербурзької громади і подальший розвиток політичних амбіцій її учасників через участь у Братстві тарасівців та утворенні РУП.

У своїх поглядах дослідник визнає переважаючу роль Старої Київської громади, зазначаючи таке: “Очевидно, радикальний і соціалістичний рух «гуртків політиків» чи рух Вільної Спільки під проводом М. Драгоманова зробив своє історичне діло. Ще більше зробив національно-демократичний рух, очолений Володимиром Антоновичем і Старою громадою” [29, с. 308].

Нарешті, звернемося до останнього з основних історіографічних етапів, позначеного наявністю сучасних наукових досліджень. На межі 1990–2000-х років з'явилися праці М. Палієнко, А. Іванової, Н. Побірченко, А. Катренка, Н. Чирикало та інших. Також свої наукові розвідки темі вивчення Старої Київської громади присвятили Т. Ємець, С. Козирев, І. Клер та інші.

Загальний спектр дослідницької спрямованості згаданих вище авторів визначив їхню зацікавленість такими напрямками.

Науково-культурний й просвітницький складники предметно вивчали А. Катренко, Н. Чирикало, А. Іванова, Н. Побірченко.

Зокрема, згадана вище А. Іванова приділила увагу історичним аспектам формування Старої Київської громади 1860-х років [30]. Спільні праці А. Катренко та Н. Чирикало торкнулися джерелознавчого аспекту теми, охопили науково-культурницький й політичний складники діяльності громади [31; 32].

Безумовним дослідницьким авторитетом у вивченні просвітницької та педагогічної діяльності громад, зокрема Старої Київської, позначені праці Н. Побірченко [33]. На думку дослідниці, роль зазначеної громади в національному русі є визначною, адже її представники стали ініціаторами створення недільних шкіл у Києві та інших містах. Наголошуючи на цій обставині, вона твердить: “Визначну роль у громадівському русі відіграли видатні педагоги, письменники, вчені, культурні діячі, чия діяльність і виступи у пресі, творча спадщина були могутнім фактором для формування та розвитку національної ідеї, громадського пробудження та оздоровлення суспільства” [33, с. 4].

Окрему групу досліджень у контексті вивчення Старої Київської громади становлять дослідницькі праці, в яких предметом вивчення виступає діяльність окремих її учасників, характеризуються взаємозв'язки між ними та зазначеною спільнотою. Як приклад вкажемо на роботи Л. Козуб, Н. Побірченко, С. Козирева [34; 35; 36].

Дослідницьку візію націєтворчої та політичної діяльності громадівців представили А. Катренко, Я. Катренко, І. Чорновол, І. Райківський, Т. Ємець.

Окрему дослідницьку працю “Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60–90-ті роки XIX ст.)”, присвячену згаданим вище аспектам, заявили А. Катренко та Я. Катренко [37]. Цінною, з огляду на означену тему, є стаття І. Чорновола “Політичні концепції київської «Старої громади»”. Автор наголошує, що навіть культурницький аспект її діяльності мав виразний політичний відтінок. Він предметно концентрується на висвітленні політичних змагань цієї організації [38]. Порушує подібні тематичні аспекти І. Райківський. Зокрема, автор вказує на важливість єдності в ідейних та світоглядних позиціях східних і західних регіонів країни в період національного відродження [39].

Т. Ємець торкнулася питань загального комплексного впливу Київської громади на процес національного розвитку. Авторка наголошує на вагомому значенні її членів у становленні культурних осередків та формуванні спільноти українських патріотів [40].

Одним з останніх досліджень, присвячених Старій Київській громаді, є стаття І. Клер, у якій авторка подає історіографічний аспект її вивчення вітчизняними вченими, дослідниками національного руху [41].

Підводячи ризик під історіографічним оглядом публікацій, що спрямовані на вивчення аспектів становлення та розвитку Старої Київської громади, можемо визначити, що зазначена проблематика охоплює значний пласт наукової літератури, в якій подано цінний теоретичний та емпіричний матеріал.

Для осягнення заявленої теми спробуємо сконцентрувати увагу на окремих важливих, на наш погляд, аспектах, що вже аналізувалися у працях дослідників. Однак потребують докладнішого розгляду та з'ясування. Нижче спробуємо сфокусувати увагу на деяких із них: 1) час заснування Старої Київської громади; 2) етапи її функціонування; 3) персональний склад учасників; 4) форми, напрямки діяльності та структурні елементи, що створювали професійне середовище.

Одним із важливих питань в історії громадського руху другої половини XIX століття, яке звертає на себе дослідницьку увагу, є час виникнення найбільшої з українських громад – Старої Київської громади. Говорячи про її утворення, більшість дослідників зазвичай вказують на період кінця 50 – початку 60-х років XIX століття. Саме тоді у Києві й відбувся процес становлення певної групи осіб, об'єднаних українофільськими настроями. Відомий вітчизняний дослідник В. Сарбей у своїй праці “Національне відродження України” з приводу часу створення Київської громади зазначає, що наприкінці 50-х рр. XX ст. студенти Київського університету утворили таємний гурток “хлопоманів”, назвавши себе “українофілами”. На рубежі 1860–1861 рр. він припинив своє існування з ініціативи самих же його учасників. На його основі було створено нове таємне товариство – “Українську громаду”, легальна робота членів якої була зосереджена у недільних школах [1, с. 193].

В. Міяковський у статті “Київська громада”: З історії українського суспільного руху 60-х рр.” пов'язує фактичну появу Київської громади з публічним виступом її перших учасників В. Антоновича та О. Стоянова у перепохованні Т. Шевченка в Каневі у травні 1861 року [25].

Предметну увагу з'ясуванню питання про час створення Київської громади приділив дослідник українського громадівського руху І. Житецький. Він вважав, що “в другій половині 1861 року вже склалося молоде товариство – Київська Українська Громада”. У своїй праці “Київська громада за 60-тих років” він спирається на спогади громадівців – К. Михальчука, В. Антоновича та М. Драгоманова.

На думку І. Житецького, фактичне заснування громади відбулося не раніше 1860 року: “У 1860 і на початку 1861 року в Києві вже існували гуртки, але Громади не було. Загальну назву «Громади» іноді уживало для себе новостворене товариство, що з ним усе більше зближуються колишні польські гмінчики, – «хлопомани» по тогочасному польському прозванню”. Спираючись на спогади М. Драгоманова, автор говорить, що такі українофільські гуртки, які були представлені Новоствореним, Подільським та Печерським товариствами, в 1862 році “злилися” у одну Громаду [26].

Узагальнену характеристику щодо часу заснування Київської громади у статті “Коли постали громади?” дав Марко Антонович, який, проаналізувавши праці істориків першої

третини ХХ століття та спогади діячів громад, дійшов висновку, що “українські громади існували задовго до 1861 року”. Зокрема, він говорить: “ми можемо лише припустити, що ця Громада існувала вже принаймні влітку 1859 р., хоч і вела скромнішу працю, ніж у 1861–1862 рр.” [28, с. 35]. Ось як це питання у своїх спогадах розкриває один із членів Київської громади М. Стороженко: “В. Антонович, К. Михальчук, Борис Познанський, Тадеуш Рильський – ще наприкінці 50-х років ХІХ віку утворили свою «Українську громаду»” [42, с. 167].

Отже, як бачимо, однозначної відповіді щодо часу появи Київської громади з-поміж дослідників не існує. Проте важливо є не стільки сама дата утворення громади, скільки поступальний зв'язок, що забезпечив спадкоємність попередніх національних ініціатив, проявлених у Кирило-Мефодіївському братстві, Петербурзькій громаді. Не останню роль у цій справі відіграла постать Т. Шевченка, авторитет якого визнавався у середовищі громадівців. Саме це засвідчує В. Міяковський: “У кінці лютого 1863 р., шеф жандармів, кн. В. Долгоруков, одержав анонімний донос, у якому було написано: «Із праху Шевченка виродилась ціла ватага найпалкіших сепаратистів і ненависників Росії»” [25]. Анонімність і тогочасна актуальність цього документа доводять суспільно назрілу природу пробудження національного життя.

У продовженні теми хронології зауважимо, що дослідники традиційно виокремлюють три основні етапи у розвитку та функціонуванні Старої Київської громади, що позначили основні віхи її діяльності. Зокрема, це: 1) 60-ті роки ХІХ ст.; 2) 70-ті роки ХІХ ст.; 3) 80–90-ті роки ХІХ ст. Такої періодизації дотримуються Л. Іванова [8], А. Катренко [31], М. Попович [43] та інші.

Зазначені етапи безпосередньо пов'язані з суспільно-політичними настроями, що визначили характер діалогу між національно-свідомою елітою та владою Російської імперії.

Щодо першого етапу існування Старої Київської громади, треба зауважити, що він визначається культурницькою та просвітницькою діяльністю її учасників, організацією ними недільних шкіл, створенням освітніх видань та підручників. Проте після видання Валуєвського циркуляра про заборону української мови як сегменту національної культури, що вийшов у 1863 році, почалися переслідування членів громади. Так, у засланні опинилися етнограф П. Чубинський, історик П. Єфименко, етнограф С. Ніс, письменник О. Кониський [43].

Пройшовши через репресії, громадівці не припинили своєї діяльності. З 1869 року вони відновили роботу громади, ставши таємною організацією, вхід до якої був суворо регламентованим [40, с. 135]. Цим аспектом визначається початок другого етапу її функціонування. На думку М. Палієнко, новий сплеск активності Київської громади був пов'язаний із тимчасовою лібералізацією політики царського уряду стосовно культурницької діяльності української інтелігенції. Дослідниця зазначає, що початок 70-х рр. ХІХ ст. можна схарактеризувати як період розквіту Київської громади. Зокрема, наводить думку Г. Лазаревського про те, що громада становила “кістяк українофільського руху”, “штаб українофільської партії” [44, с. 56, 61]. На зазначений період припало створення Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, яке відіграло значну роль у розвитку українознавства, об'єднавши навколо себе видатних науковців, учасників громадівського руху та легалізувавши їх діяльність. Найвизначнішим доробком цього товариства було видання “Трудов етнографическо-статистической экспедиции” П. Чубинського у 1872–1878 рр. Ще одним визначальним етапом розвитку національної думки у середовищі Київської громади було рішення організувати видання власного суспільно-наукового часопису “Громада” за кордоном під редакцією М. Драгоманова. Реакцією царського уряду на ці дії було проголошення Емського указу (1876 р.).

Отже, з наведеного вище випливає, що Київська громада у цей період постає як національно спрямована організація, діяльність якої визначила подальшу еволюцію української національної ідеї.

Після 1876 року український громадівський рух “вступив у стадію поміркованості, аполітизму, що дало підстави дослідникам характеризувати наступне десятиріччя в історії “національного відродження” як “мертві роки”, коли українофільство потрапило немов у “зимовий сон” [39, с. 3].

Третій, заключний, етап розвитку Старої Київської громади позначив суттєві розходження у поглядах українофілів та спрямуванні їхньої діяльності. В зазначений час виникають нові форми українського національного руху, що характеризуються радикалізацією думок, тяжінням до політизації всіх видів роботи. Усвідомлення наявності національного ґрунту підштовхнуло значну частину громадівців до участі в організаціях, що виступили прототипами політичних партій. Варто вказати на започаткування у цей період таких українофільських об'єднань, як Братство тарасівців, Молода громада, а згодом – РУПу – першої української політичної партії.

Ставлячи за мету дослідження з'ясування впливу середовища Старої Київської громади на формування національної ідеї в другій половині ХІХ століття, визначення місця цієї організації в українському національному русі, виключно важливим аспектом визнаємо персоналізацію інтелектуального внеску кожного з її представників. Зазначимо, що персональний склад Старої Київської громади впродовж усього періоду її існування охоплював широке коло діячів з різних суспільних галузей. У своїх “Австро-руських споминах” М. Драгоманов стосовно Київської громади вказав на те, що в 1862 році українофільські студентські гуртки утворили одну велику громаду “душ 250–300” [45, с. 7].

Одна з перших та водночас найґрунтовніших спроб дати докладну характеристику щодо кількісного та якісного (за становим та віковим цензом) складу Київської громади на початку 1860-х років належить І. Житецькому. Зокрема, у своєму дослідженні він наводить прізвища 91 представника цієї організації. У своїх підрахунках автор використав тогочасні документи та матеріали: “Отзъвъ изъ Кіева” та привітання-адресу до М. Костомарова. Вважаємо за доцільне навести промовисту авторську цитату, що характеризує середовище громадівців на початку 60-х років XIX століття: “...ма-тимем відомих 60 прізвищ членів Київської Української Громади в другій половині 1862 р. З тих уже приміток, що подали, ми бачимо, що в Громаді були представники всіх клас суспільства – козацтва і селянства, духівництва, діти службовців, землевласників, комерсантів, без великої переваги будь-якого стану; були й не-Українці серед них – Поляки, Євреї тощо. Щодо місцевости походження, переважали Полтавці та Чернігівці над Правобережцями; щодо віку – це була молодь від 17 до 29 років, здебільшого студентство”. Ще близько тридцяти прізвищ І. Житецький виокремлює з матеріалів рукописного журналу “Помийниця”. Наголошуючи на становій, майновій, етнічній диференціації, вказуючи на інтернаціональний склад Старої Київської громади, дослідник зазначає: “Об’єднувала їх одна національна українська ідея на демократичному ґрунті, об’єднували спільні симпатії і антипатії, одна загальна течія відродженої і натхненної віри в українську народню самостійність, любов до рідного краю і люду” [26].

Одним із перших опублікованих “реєстрів” членів Старої Київської громади був перелік, наведений у збірнику “Пам’яті Михайла Драгоманова” за редакцією Я. Довбищенка, що вийшла при Всеукраїнському державному видавництві у Харкові в 1920 р., з нагоди 25-річчя від дня смерті М. Драгоманова. Зокрема, у розділі VIII “Київська громада” редактор наводить прізвища сорока її учасників – “склад в половині [18] 70-х рр.”. Крім того, Я. Довбищенко подає таку її характеристику: “Київська Громада заклалася в початку 60-х рр. як студентський гурток і за часу від’їзду Драгоманова за кордон вже складалася з людей більш-менш літніх, вчителів гімназій та професорів, через що і звалася «Старою Громадою» в одміну від нових студентських «Громад»” [46, с. 20].

Ретельну пошукову роботу щодо з’ясування персонального складу Київської громади здійснила Н. Побірченко. У 1999 році нею було опубліковано “Короткий біографічний словник членів Київської Старої громади (друга половина XIX – початок XX століття)”, куди дослідниця включила відомості стосовно 196-ти її учасників [47]. Зазначену роботу авторка продовжила в монографії “Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку XX століття (у двох книгах). Книга І. Київська громада”, розширивши цей перелік до 238-ми осіб [33].

Отже, у контексті заявленої теми згадані вище наукові праці є важливим базисним підґрунтям для подальших наукових студій.

Разом із персональним складом середовище Старої Київської громади створили численні структурні елементи (гуртки, наукові товариства, редакції часописів та газет, літературні, художні, мистецькі об’єднання, педагогічні установи тощо). Впродовж різних етапів функціонування громади всі вони сприяли поступальному розвитку національної справи, формуючи її культурне, наукове та ідеологічне підґрунтя.

Зокрема, вихідці університету Св. Володимира, студентський та професорсько-викладацький склад, у подальшому викладачі гімназій та шкіл в межах України, громадівці створили розгалужену мережу педагогічно-просвітницького змісту. Своєю викладацько-просвітницькою діяльністю її представники у різномірних закладах освіти, особливо в недільних школах, пропагували українськість та сприяли самоусвідомленості народних мас на національній основі.

Наукову візію громадівського руху на чолі з представниками Київської громади – В. Антоновичем, П. Чубинським, П. Житецьким, Т. Рильським, М. Драгомановим та іншими – творили такі напрямки – робота у наукових комісіях і товариствах. Зокрема, варто згадати діяльність Тимчасової комісії з видання Архіву Південно-Західної Росії, перший том якого вийшов під редакцією В. Антоновича у 1863 році. Загалом робота комісії позначилася виходом 37 томів, останній з яких вийшов 1914 року. Відгукуючись про це видання, Ю. Лавріненко зазначив: “У своїй цілості вони родили не (Ю.-З.) «край Росії», а справжню окрему історичну націю – Україну. Справжнє чудо політики і науки В. Антоновича і його Громади!” [29, с. 314].

Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, що діяв з 1873 по 1876 роки та об’єднав наукові зусилля громадівців, спрямовані на вивчення національного історико-культурного спадку, багато в чому спровокував запровадження Емського указу, що згодом підштовхнуло національно свідому частину інтелігенції до нових політичних форм боротьби за створення власної держави.

Видавнича справа, що нею опікувалися громадівці, визначила спрямованість на поширення національної ідеї серед українського народу. Провідною була роль Київської громади у створенні наукових часописів та журналів, зокрема “Основи” та “Киевской старини”. Суспільно-політичну участь у громадському житті членів товариства характеризує їхню зайнятість у редакціях “Кіевский телеграф” та “Громада”.

Особливе значення для націєтворчого потенціалу розвитку суспільства мало пропагування української літератури та фольклору. Зокрема, І. Нечуй-Левицький у повісті

“Хмари”, що вийшла на початку 1870-х років, зобразив середовище та процес формування ідеї самостійної нації в тогочасних “українофільських” гуртках. Поруч з цим у досліджуваній період вийшла значна кількість літературних творів, що стали класикою. Зображені в них сюжети передавали характер тогочасного народного та національного життя. У той час виходять друком матеріали етнографічних експедицій, здійснених громадівцями, в яких закарбувалася історична та культурна пам’ять українського народу. Значну роль у розвитку національного відродження відіграло створення українського театру та розвиток музики, що представили українців як самодостатню культурну спільноту.

Одним із ключових етапів, що обумовив перехід від наукового та культурного просвітництва до політичної діяльності, було створення у 1892 році національно-демократичної організації Братства тарасівців.

Для об’єднання вже доволі розгалуженої мережі течій українського національного руху старшими представниками Старої Київської громади у 1897 році була створена Загальну Українську Організацію.

У межах зазначених осередків громадівці знайшли ті форми та методи ведення своєї культурницько-пропагандистської, а згодом – політичної діяльності, що на рівні з попередніми етапами створили фундамент розвитку державницької моделі та побудови незалежної України.

Отже, зазначені вище аспекти, породжені діяльністю Старої Київської громади, мали визначний вплив на формування української національної ідеї, ставши відправною точкою у процесах державотворення, що в подальшому обумовило існування українців як окремої нації.

Література

1. Сарбей В. Г. Національне відродження України / Віталій Геннадійович Сарбей. — К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. — 336 с.
2. Коцур А. П. Українська державність: історія та сучасність [Текст] / Анатолій Петрович Коцур. — Чернівці: Золоті литаври, 2000. — 350 с.
3. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) [Текст] / О. П. Реєнт; Ін-т історії України Нац. акад. наук України. — К.: [б.в.], 2003. — 338 с., 4 арк. фотоіл.: іл.
4. Щербак Н. О. Національна політика царизму у Правобережній Україні в кінці XIX – на початку XX століття (за матеріалами звітів місцевих державних установ): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Надія Олександрівна Щербак. — К., 1996.
5. Сколуб М. В. Особливості українського національного відродження в середині XIX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / М. В. Сколуб. — Черкаси, 2010. — 20 с.
6. Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х років XIX століття: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії / Сергій Іванович Світленко. — Дніпропетровськ: Навчальна книга, 1999. — 239 с.
7. Світленко С. І. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему / Сергій Іванович Світленко // Український історичний журнал. — К.: Наукова думка, 1997. — № 3. — С. 41–49.
8. Іванова Л. Г. Громадівський рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: проблеми, ідеологія / Л. Г. Іванова, Р. П. Іванченко. — К.: МІЛП, 1999. — 128 с. PDF
9. Іванова Л. Г. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології / Л. Г. Іванова, Р. П. Іванченко. — К.: МІЛП, 2000. — 351 с
10. Рубашова С. О. Провідні національні та соціальні ідеї українських громад 60-х років XIX ст. / С. О. Рубашова // Четверта академія пам’яті професора Володимира Антоновича. — К., 1999. — С. 142–143.
11. Рубашова С. О. Мовне питання в діяльності українських громад 60-х рр. XIX сторіччя / С. О. Рубашова // Зб. наук. пр. наук.-дослід. ін-ту українознавства. — 2006. — Вип. 8. — С.133–137.
12. Козар Л. П. Розвиток національної фольклористики наприкінці XIX – на початку XX століття: роль громад, історія їх створення та стан наукового вивчення / Лідія Петрівна Козар // Матеріали до української етнології. — № 11 (14). — 2012. — С. 96–104.
13. Побірченко Н.С. Просвітницька діяльність українських Громад (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / Наталя Семенівна Побірченко // Вчені записки Київського національного економічного університету. — К., 1999. — С. 209–211.
14. Кучеренко, А. А. Діяльність “Громад” Півдня України по розгортанню українського культурно-освітнього руху у другій половині XIX ст. / А. А. Кучеренко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. — № 6. — 2002. — Том 17. — Вип. 4. — С. 67–72. (Серія “Історичні науки”).
15. Чмир С. Г. Одеська громада в українському національному русі (кінець XIX – початок XX ст.) / С. Г. Чмир // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України. ЗДУ. — Вип. 1(4). — Запоріжжя, 1998. — С. 107–114.
16. Русанов Ю. А. Чернігівська “Громада” в українському національно-культурному русі у другій половині XIX – початку XX століття: історіографічний аспект: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Юрій Анатолійович Русанов. — К., 1995.
17. Дорошук Н. О. Український культурно-національний рух у Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. О. Дорошук. — К., 1996. — 197 с.
18. Лиса О. І. Політичні настрої інтелігенції Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О. І. Лиса. — Переяслав-Хмельницький, 2010. — 20 с.
19. Палієнко М. Г. Журнал “Киевская старина” в громадському житті України (кінець XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Марина Геннадіївна Палієнко. — К., 1994.
20. Петрук Н. П. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства в суспільно-політичному русі України у другій половині XIX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд... іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Н. П. Петрук. — К., 2002. — 17 с.
21. Чорна Л. В. Південно-Західний відділ Російського Географічного Товариства і його роль в українському національному відродженні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / Л. В. Чорна. — Одеса, 2005. — 19 с.
22. Попова Н. О. Участь інтелігенції у реалізації українського національного проекту в 50–70-х рр. XIX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / Н. О. Попова. — Черкаси, 2007. — 20 с.
23. Савенко В. В. Роль Наукового товариства імені Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX століття): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Віктор Васильович Савенко. — Чернівці, 1997.
24. Трубенко Л. Б. Філософські та соціально-політичні погляди “Громадівців” (історико-філософський аспект): дис... кан. філософ. наук: 09.00.05 / Леся Борисівна Трубенко. — К., 2003.
25. Мияковский В. “Киевская громада”: Из истории украинского общественного движения 60-х гг. / Владимир Мияковский // Летопись революции. — 1924. — № 4. — С. 127–150.
26. Житецький І. Київська громада за 60-тих років / Ігнат Житецький // Україна: науковий двомісячник українознавства. — 1928. — Кн. 1. — С. 91–125.
27. Назаревський О. До історії київської громади 1870-х років / Олександр Назаревський // За сто літ. — Кн. 5. — Харків-Київ, 1930. — С. 208–212.
28. Антонович М. З історії громад на рубежі 1850–1860-х років / Марко Антонович // Київська старовина. — 1998. — №2. — С. 49–84.

29. Лаврінченко Ю. Історичне тло і попередники РУП // Юрій Лаврінченко / Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина / відп. ред. Василь Омельченко. — Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1977. — С. 304–328.
30. Іванова Л. Г. З історії Київської Громади 60-х років XIX ст. / Л. Г. Іванова // Українська суспільно-політична думка XVIII–XIX ст. : напрямки, форми, тенденції : наукові розвідки / Л. Г. Іванова. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. — 340 с. — С. 267–282.
31. Катренко А. Джерела з історії Київської громади 60–90-х рр. XIX ст. / А. Катренко, Н. Чирикало // Вісник Київського національного університету. — Вип. 55. — 2001. — С. 5–13.
32. Катренко А. Науково-культурницька й політична діяльність Київської громади (70-ті – поч. 80-х років XIX ст.) / А. Катренко, Н. Чирикало // Четверта академія пам'яті професора Володимира Антоновича, 26-27 березня 1998 р. — К., 1999. — С. 96–110.
33. Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття (у двох книгах). Книга I. Київська громада / Наталя Семенівна Побірченко. — К. : Науковий світ, 2000. — 307 с.
34. Козуб Л. Стосунки Михайла Драгоманова з Київською громадою в еміграційний період / Л. Козуб // Етнічна історія народів Європи. — 2002. — Вип. 12. — С. 45–49.
35. Побірченко Н. До історії взаємин М. Драгоманова та Київської громади в контексті українського культурно-просвітницького руху (друга половина XIX ст.) / Н. Побірченко // Історико-педагогічний альманах. — 2012. — Вип.1. — С. 17–32.
36. Козирев О. С. Персональний склад “комітету 12-ти” Київської “Старої Громади” у 1875-1876 роках / О. С. Козирев // Наукові праці. Історія. — Том № 62. — Миколаїв : Видання ЧДУ імені Петра Могили, 2006. — С. 23–26.
37. Катренко А. М. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60–90-ті роки XIX ст.) / А. М. Катренко, Я. А. Катренко. — К., 2003. — 179 с.
38. Чорновол І. Політичні концепції київської “Старої Громади”: від проросійського народництва до “нової ери” / Ігор Чорновол // Сучасність. Щомісячний часопис незалежної української думки. — К., 2000. — С. 145–154.
39. Райківський І. Питання національної єдності Наддніпрянщини і Галичини в ідейній спадщині українських громадівців останньої чверті XIX – початку XX ст. / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. — Вип. 20. — 2011. — 250 с. — С. 3–17.
40. Ємець Т. Внесок Київської старої громади в українське націєтворення / Тетяна Ємець // Наукові записки [Національного університету “Острозька академія”]. — 2012. — Вип. 10. — С. 132–141. — (Серія “Культурологія”).
41. Клер І. Діяльність Київської Старої громади початку 60-х рр. XIX ст.: проблема в українській історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст. [Електронний ресурс] / Ірина Клер // Схід. — 2014. — № 3 (129). — Травень–червень. — С. 34–38 — Режим доступу : <http://skhid.com.ua/article/view/25740/23317>.
42. Стороженко Микола. З мого життя / упор. і вст. ст. В. Ульяновського. — К. : Либідь, 2005. — 432 с.; іл. — (Серія “Пам'ятки історичної думки України”).
43. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. — К. : “АртЕк”, 1998. — 728 с. : іл. — (Трансформація гуманітарної освіти).
44. Палієнко М. Київська Стара Громада у суспільному та науковому житті України (друга половина XIX – початок XX ст.) / Марина Палієнко // Київська старовина. — 1998. — № 2. — С. 28–49.
45. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877) // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці у 2-х т. — К. : Наук. думка, 1970. — Т. 2. — С. 151–228.
46. Пам'яті Михайла Драгоманова. Збірник / [ред. Я. Довбищенко]. — Харків : Всеукраїнське державне видавництво, 1920. — 112 с.
47. Побірченко Н. С. Короткий біографічний словник членів Київської Старої громади (друга половина XIX — початок XX століття) / Наталя Семенівна Побірченко. — К. : Інтеллект, 1998. — 72 с.

In article made attempt complex analysis works on the subject community movement 60–90 years of the nineteenth century. Considered time appearances, stage operation Old Kyiv community, its composition, cultura leducation and politics.

Keywords: Old Kyiv community, Ukrainian national movement, nation, national idea, intellectuals.